

AZ *-E* KÉRDŐ PARTIKULA NYOMÁBAN*

SCHIRM ANITA

1. Bevezetés

Dolgozatomban az *-e* kérdő partikula lehetséges szintaktikai elhelyezkedéseit mutatom be nyelvtörténeti és szinkrón nyelvi példák segítségével. Az *-e* kérdő partikulának nem csupán a mondattani elhelyezkedése változatos, hanem a partikula eredete és szófaji értéke is vitára ad okot. A partikula kialakulása, hangalakja és szófajtani besorolása után dolgozatomban a kérdőszó szórendi helyére és használatára vonatkozó nyelvhelyességi szabályokat ismertetem, bemutattva, hogy a nyelvtanírók és a nyelvművelők körében időben mikorra tehető a partikula szokatlan használatának a megbélyegzése. Azonban az előíró szabályok ellenére is mind a mai napig végigkíséri a nyelvtörténetet a partikula nem sztenderd helyen való megjelenése. A legkorábbról, a Huszita Bibliából adatolható példák után napjaink köznyelvi és nyelvjárási nem sztenderd szerkezeteit ismertetem, külön kitérve a többszörös kérdő partikulát tartalmazó formákra. Minden nyelvhasználati szintérhez más és más stratégia tartozik, dolgozatomban ezeket a stratégiákat és a nem sztenderd kérdő partikulás szerkezetekre adható lehetséges magyarázatokat mutatom be.

2. Az *-e* kérdő partikula

2.1. Az *-e* partikula kialakulása

A rokon nyelvi adatok tanúsága alapján (Benkő 1991: I/501) az *-e* kérdőszó mai funkciójában valószínűleg már az ősmagyar kor elején is létezett. A *vogul* példák magánhangzó-megfelelése azonban nem minden esetben szabályos, így feltehető az is, hogy egymástól független belső nyelvi fejleményekről van szó. A TESz. (Benkő 1967: 701) még a finnugor eredetet vallja, az EWUng. (Benkő 1993: 291) azonban már tagadja ezt.

Az *-e* partikula eredetére vonatkozóan többféle magyarázat van. Berrár (1957: 70) szerint olyan indulatszóból származik az *-e* kérdőszó,

---

* A dolgozat megírásához nyújtott önzetlen segítségéért ezúton szeretnék köszönetet mondani Kenesei Istvánnak valamint lektoromnak, Kugler Nórának, akik hasznos tanácsaikkal és kritikai megjegyzéseikkel jelentős mértékben hozzájárultak a dolgozat végső verziójának megszületéséhez. Nem rajtuk múlt, ha a szövegben tévedések, hibák maradtak, ezekért a felelősség kizárólag engem terhel.

amely figyelemfelkeltő mutató névmási szóként, illetve indulatszóként (vö. *Itt van ő!*) ma is megtalálható nyelvjárásainkban. A szófajváltás úgy mehetett végbe, hogy a kérdő mondatokban a figyelemfelkeltő szót elkezdtek kérdőszóként használni, s közben a mondat intonációja is megváltozott. Berrár szerint később ez a hangzás szintjén elkülönülő kérdőszói használat állandósult. A TESz. I. kötete (Benkő 1967: 701) is ugyanezt a nézetet vallja, valamint Klemm mondattanában (1942: 17) is az indulatszói eredet olvasható. Ezt az etimológiát erősíti, hogy egyéb partikulák (például *csak*, *vaj*) is kapcsolatba hozhatók indulatszavakkal: a *vaj* indulatszó óhajtó mondatban ‘bárcsak’, kérdő mondatban ‘vajon’ jelentésű módosítószóvá adaptálódott (vö. Juhász 1987: 459).

A másik fajta eredeztetés Simonyi nevéhez kötődik, aki a kötőszavakkal hozza kapcsolatba az *-e* kérdő partikulát. Elképzelése szerint (Simonyi 1882: 182–184) az *-e* kérdőszó eredetileg feltételes kötőszó volt, amit nyelvemlékeink adatai is megerősítenek. Például: *hisztek-e istenben, én bennem is higgyetek* = ‘**ha** hisztek istenben...’ (lat.: *Creditis in deum, et in me credite*). Simonyi szerint „ez az *-e* szócska talán *hé-nek hangzott s mindenestül azonos volt a *ha* kötőszóval” (1882: 183). A hozott példái és más kódexbeli példák (pl. BécsiK. 243: *Ki tugga ha megfordollon s megboLaffon iftén*) azonban csak azt bizonyítják, hogy a *ha* kötőszó ‘vajon’ jelentésű kérdő partikulaként is használatos volt az eldöntendő függő kérdések bevezetésére. A funkció azonosságából (kérdő mondatbevezető volt mind a két nyelvi elem) azonban még nem következik az, hogy az *-e* kérdő partikula a *ha* feltételes kötőszóból alakult volna ki. A hangtani megfelelést (*e* ~ *hé = ‘ha’) pedig rajta kívül más nem vallja. A TESz. az *-e*-ről írt szócikkében (Benkő 1967: 701) el is utasítja ezt a keletkezéstörténetet.

A legfrissebb nyelvtörténeti szakirodalom (D. Máta 2003: 231) nem indulatszóból, csupán „figyelemfelkeltő, indulatszói tulajdonságú mutató névmásból” vezeti le a kérdő partikulát. Az ilyen típusú változás (névmás → kérdőszó/partikula) a nyelvtörténetben szabályszerűnek tekinthető, és a morfológiai tagoltság jellegváltozásának egyik alosztályába (Károly 1980: 150–153) sorolható, mely a következő képlet segítségével írható le: $A + B \rightarrow A + \text{segédszó}$.¹ A változás a morféma mennyiségét nem érinti, csupán azok típusa módosul: önálló szóból segédszó (újabb terminussal élve függőszó) keletkezik. Például: *Lány e(z)?* → *Lány-e?*; *Lesz e(z)?* → *Lesz-e?* A

---

¹ Károly 1980: 153. Ugyanígyen változási mechanizmussal alakult ki a névmásból a névelő, illetve jönnek létre határozószókból igekezők.

változás szemantikailag is végigvihető. A *Lány ez*, illetve a *Lesz ez* mondatok kijelentő formájukban állításoknak tekinthetők. Kérdő formájuk ugyanúgy hangzik, mint a kijelentő mondat, csak az intonáció változik meg, s a mutató névmás rámutatásszerűen értelmezhető. Az *ez* mutató névmásnak még ma is használatos a rövidebb *e* alakja, amely régebben még gyakoribb volt. A deiktikus rámutató kérdő használatból vált általánossá a nem rámutató kérdő használat, s talán ez állandósult később. Egyéb, szokásosan indulatszónak tartott elemeknél (például *ím, íme, ám*) is megfigyelhető hasonló összefüggés, ugyanis ezek a figyelemfelkeltő, nyomósító módosítók fokozott érzelmi töltéssel ejtve indulatszók is (Juhász 1987: 460), s szintén névmási eredetűeknek tekinthetők (D. Máta 2000: 103).

2.2. Az *-e* partikula hangalakja

Legelső írásos adatunk az *-e* kérdőszóra a Jókai Kódexből való: *nemde mondamee neked* (JókK. 53). A kérdőszónak a nyelvtörténet során és a nyelvjárásokban különböző alakváltozatával találkozunk. A leggyakoribb formák a következők: *é (ee, è) ë, í, i, é, e, â*. Ezeken kívül hiátustöltő *j*-vel (*nemdeie* – Serm. Dom.), és ismétlődéses *-ék-e* alakkal (*hallodéke* MKöt. II. 189) is használták a kérdőszót. Simonyi (1882: 183) szerint a kérdőszó eredetileg **hé*-nek hangzott (lásd 2.1).

Régi nyelvtanaink még a kérdőszó hangalakjával és helyesírásával foglalkoztak, nem pedig a kérdőszó mondatbeli helyével és használatának szabályaival. XVI–XVII. századi nyelvtaníróink a kérdőszóval kapcsolatban csak a hangalaki sokféleségre és a helyesírási különbségekre tértek ki.² Sylvester Jánosnál az *-e* kérdőszó anyanyelvjárásának megfelelően, és az általa fordított Gyermeki beszélgetésekben tapasztaltakhoz hasonlóan állandóan *-i* alakú. Szenczi Molnár nyelvtanában a kérdőszó *-é* vagy *-e* alakban jelenik meg. Geleji Katona István pedig a Magyar Grammatikában magánhangzós végű szavakhoz simán kapcsolja az *-é* hangot kérdőszóként, míg a mássalhangzóra végződőkhöz kötőjellel teszi hozzá a kérdőszót. Pereszlényi Pál *Grammatica lingvae Ungaricae* című művében az *-e* kérdőszócska mindig *-é* alakú és az előző szóhoz kapcsolódik: *Láttadé Pétert?* (543). Tsétsi Jánosnál szintén *-é* formában jelenik meg a partikula (pl. *Atyaé? Paterne?* 682). A mai sztenderd magyar nyelvben az *-e* alakja használatos a kérdőszónak, de különböző nyelvjárásokban megőrződtek az archaikus *-i/-é* alakok.

---

² A kérdő partikulának a XVI–XVII. századi nyelvtanokban megjelenő alakjainak a bemutatásához a Toldy-féle 1866-os kiadást használtam, az oldalszámok erre vonatkoznak.

2.3. Az *-e* partikula szófajtani besorolása

Az *-e* partikula szófaji megítélése függ attól, hogy a szófaji osztályok megállapításánál milyen kritériumokat veszünk figyelembe. Az újabb szófajtani irodalom egy része (Fábricz 1981: 441) a módosító szók egyik csoportjába, a partikulák közé sorolja az *-e*-t, egész pontosan a kérdő partikulák közé. A szakirodalom másik része (Keszler 2000: 69–70; Kugler 2000: 277) a partikulákat nem tekinti a módosítószók alosztályának,³ hanem a nem morfológiai természetű szerkezetekben előforduló viszonzszók közé sorolja őket, a modális-pragmatikai partikulák csoportjába. A főmondati *-e* partikula az eldöntendő kérdéshez társuló modális alapértéket jelöli, vagyis „*a beszélő tudni szeretné, hogy ...*” séma kapcsolódik hozzá. Független kérdő mondatban pedig „*az -e kötelező jelenléte a kérdéses mondatrészre vonatkozó eldöntendő jelleget helyezi előtérbe*” (Fábricz 1981: 448). A partikula szófajához tartozó modális alapértéket is fel fogom majd használni az *-e* kérdőszó szokatlan szórendi helyének a megmagyarázásához.

Látható, hogy az újabb magyar hagyományos nyelvtani irodalomban keveredés, illetve átfedés van a különféle szófajcsoportok között (vö. Kenesei 2000: 93–4). Általában a következő három kritérium alapján szokás szófajokba sorolni a szavakat: alaktani viselkedés, mondatbeli szerep és jelentés alapján. A három kritériumban azonban két szempont keveredik. Az első két tulajdonság ugyanis formális, míg a jelentés nem tekinthető annak. A Strukturális Magyar Nyelvtan Morfológia kötetében (Kenesei 2000: 75–136) a hagyományos szófaji felosztással szemben formális szempontok alapján létrehozott szófaji rendszert találunk. Ez a rendszerezés, illetve a lexikális elemek újfajta csoportosítása⁴ megszünteti az *-e* kérdőszó szófaji státuszával kapcsolatos korábbi problémákat. Az *-e* kérdőszócska a lexikális elemek csoportjai közül a függőszók közé sorolható be. A függőszók „*azok a lexikai elemek, amelyek nem tartoznak a szabad formák közé, de minden más tekintetben önálló szóként viselkednek*” (Kenesei 2000: 88). Az *-e* kérdőszó szórendi helyének a meghatározásakor figyelembe fogom majd venni a függőszóknak azt a tulajdonságát, hogy nem szavakhoz, hanem szintaktikai összetevőkhöz kapcsolódnak. A függőszók közül nem mindnek van saját

---

³ A Magyar Grammatika a módosítószókat a mondatszók közé sorolja, míg a partikulákat a viszonzszók közé.

⁴ A lexikális elemek a következő öt csoportra oszlanak: független szavak, függőszók, félszók, tövek, toldalékok.

szófaja. Csak azok a függőszók határoznak meg szófaji kategóriát, amelyek mindig azonos kategóriához kapcsolódnak, illetve amelyek nélkül a mondat nem lenne grammatikus (vö. Kenesei 2000: 106). E kritériumok alapján az *-e* kérdőszócska nem képvisel egy szófaji osztályt sem, ugyanis fejekhez tud kapcsolódni (ige, igekötő, tagadószó), nem pedig mindig azonos kategóriához, valamint nem minden esetben szükségszerű a kérdőszó kitétele a mondat grammatikusságához. Ugyanis míg a kérdőszót nem tartalmazó alárendelt mondatban mindig kötelező az *-e* kérdőszó használata, addig a főmondatban a partikula kitétele csak egy alternatíva a hanglejtés mellett.

3. Az *-e* partikula szórendi helyére vonatkozó nyelvhelyességi szabályok

A legkorábbi nyelvtanaink (Sylvester János, Szenczi Molnár Albert, Geleji Katona István, Pereszlényi Pál, Tsétsi János) még nem fogalmaztak meg előíró vagy leíró szabályokat az *-e* partikula helyére és használatára vonatkozóan, csupán a kérdőszó hangalakjával foglalkoztak (vö. Toldy 1866; Szathmári 1968). A nyelvművelő szakirodalomban az *-e* kérdőszó használati szabálya legkorábban az 1870-es években jelenik meg. Szakirodalmi vizsgálódásaim alapján először Imre Sándor rögzítette az 1873-as művében (*A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata*) a kérdő *-e* szócska használatával kapcsolatos problémát: „Nagy baj van a kérdő *„e”*-vel is. Mondjuk: *„Azon kezd töprenkedni az ember, hogy nem-e fog kelleni a kormányznak ellenzéket teremteni”*?...*„Teheted-e ezt fel rólam”*? *„Láthattad-e volna megindulás nélkül?”* (Imre 1873: 171). Imre azonban a példák közlésén túl – az akkori szakirodalomban szinte egyedülálló módon⁵ – magyarázatot is próbál adni a jelenségre. Íme: „Látni való, hogy a hangsúly megváltozott helye okozza mindezt. A mondat elejére törekszik, s így törvény és gyakorlat ellen az *„e”* is nem a valóban nyomatékos állítmány után, még pedig az igekötő vagy segédigével összetett egész állítmány után, hanem előbb, ennek alkatrésze vagy éppen a mondatnak elől álló, de nem nyomatékos tagja után teszik” (Imre 1873: 171). Imre azonban csak a főmondati partikulával foglalkozik, jóllehet a fentebb idézett példái között is találunk alárendelt mellékmondatban szereplő *-e* kérdőszót (*„Azon kezd töprenkedni az ember, hogy nem-e fog kelleni...”*).

---

⁵ A szakirodalomban egy másikfajta indoklás is elterjedt a jelenségre, de ennek magyarázóértéke, illetve igazsága nem bizonyítható. Szarvas Gábor szerint „idegen ajkúaktól” származik a jelenség (1916: 469).

A nyelvhelyességi irodalomban Simonyi Zsigmond *Antibarbarus* (1879) című műve tekinthető a következő leírásnak az *-e* kérdőszó használatáról. Ő az alábbiakat írja: „A kérdő *-e* szócska a köz nyelv szokás szerint mindig az igéhez csatlakozik, kerülendő tehát az a vidékiesség, mely néha más szavakhoz függeszti; p. [= például] *nem-e jött meg*: inh. [= inkább helyette] *nem j.-e meg, el-e ment*: inh. *element-e*” (Simonyi 1879: 53).

A két, fentebb idézett műtől kezdődően sorra jelentek meg az *-e* főmondati használatára vonatkozó előíró szabályok a különböző iskolai nyelvtanokban (Balassa [é.n.] 91), nyelvhelyességi könyvekben (Simonyi 1903: 16; Kelemen 1918: 92–93; Kosztolányi [1932]; Dengl 1937: 218) és folyóiratokban (Magyar Nyelv: I/288; 431 /Erdős/, 459 /Szász 1905/, III/418 /Lehr 1907/, VII/440 /Viszota 1911/, XVI/128 /Sági 1920/, XVIII/11 stb.). Az idézett művek sorát egészen napjainkig lehet folytatni (pl. Ferenczy 1964; Ferenczy 1980: 170; Lőrincze 1980; Grétsy–Kovalovszky 1983: 453–454).

A nem sztenderd alakok nem csupán a beszélt nyelvben, hanem a szépirodalom nyelvében is megtalálhatók. A jelenségre már Zrínyitől is van klasszikus irodalmi példánk (ismerteti Szász 1905: 459–460): *Nem-é viperákat keblemben neveltem?* (I. ének 19. versszak 2. sor); *Siklós várában-é ti akartok futni?* (III. ének 73. versszak 1. sor). De jóval később is megtalálható ez a szerkezet az irodalomban. Például Madách előszeretettel használta a *nem-e* kezdetű kérdéseket fő művében is, s ezeket a szerkezeteket Arany „A *nem-e* mindenütt rossz” megjegyzés kíséretében rendre kijavította (idézi Szabó T. 1969: 195). Jókaitól is tudunk példát hozni a jelenségre, A Janicsárok végnapjai című regényében olvasható az alábbi idézet: *Bizonyosan nem ily hatalmas mint most, de nem-e boldogabb?* Valamint Vajda is gyakran használta műveiben a *nem-e* szerkezetet: Hajón, A köröndnél, A szomorú körutas című verséből, valamint az Ábel és Aranka és a Béla királyfi című elbeszélő művéből is lehetne példát hozni a nem sztenderd *nem-e* kezdetű kérdésekre.

S nem csupán az irodalomban találunk példát az *-e* kérdőszó furcsa használatára, hanem hivatalos iratokban is, például a katolikus püspöki kar pásztorleveleiben (idézi Sági 1920: 128): „..., vagy *nem-e inkább a legádázabb vallásgyűlölet s a kereszténység üldözése?*” Talán csak a legelső irodalmi példa, a Zrínyitől származó maradt visszhang nélkül, de az azóta használt nem sztenderd szórendű szerkezeteket szinte kivétel nélkül bírálták a nyelvműveléssel foglalkozók.

A nyelvművelő szakirodalomban fellelhető számos előíró szabály és bírálat ellenére is végigkíséri azonban a nyelvtörténetet a partikula más helyen való megjelenése. A következőkben a legkorábról adatható nem sztenderd alakokat mutatom be.

4. Az *-e* kérdő partikula a Huszita Bibliában

Az *-e* kérdő partikula nem szokásos használatának első példája a Huszita Bibliában található. Itt az *-e* kérdőszó az állítmány után áll, de nem közvetlenül utána, hanem messzebb tőle. A magyar nyelv történeti nyelvta-
nának II/2. kötete (Pólya 1992: 35) a következő példákat közli az „általános szabálytól eltérő” (i.m.) jelenségre: *Nemdè harō ferfiakat megbekozottakat èrèztèc a tüz közèpibè è?* (Bécsi K. 133 / (91)); *Midènēm oroslānac kōlkō agga q zauat è q barlangiabol hanemha ragadand valamit* (Bécsi K. 218 / (4)); *Midenem monga syōn e ember es ember zūltet q benne* (AporK. 84). Bár kétségkívül kevesebb az ilyen szokatlan szórendű példa a Huszita Bibliában, mint a sztenderd szórendű, mégis számolnunk kell ezekkel az adatokkal is. Véleményem szerint többféle magyarázat is adódhat a létezésükre. Lehet, hogy idegen hatást tükröznek ezek a szerkezetek. Ennek eldöntéséhez meg kell néznünk a latin szöveget. A Bécsi Kódex fentebb idézett helyein a latinban a következő található: BécsiK. 133 / (91) – *Nonne tres viros misimus in medium ignis compeditos*; BécsiK. 218 / (4) – *numquid dabit catulus leonis vocem de cubili suo, nisi aliquid apprehenderit?* Ha valóban latin hatással volna dolgunk, akkor az eredeti szövegbeli többi *nonne* (‘nemde?, ugye?’) és *numquid* kezdetű, hasonló felépítésű mondatban is rendre külön lenne az *-e* kérdőszó az igétől (/állítmánytól). A többi kódexbeli adat azonban nem ezt mutatja.

A jelenség másik magyarázata lehetne az is, hogy a kódexbeli adatoknál az *-e* kérdőszó az előttük álló frázisokat kérdőjelezi meg. Így például a Bécsi Kódex *Nemdè harō ferfiakat megbekozottakat èrèztèc a tüz közèpibè è?* példája a mai nyelvhasználat szerint a következőképpen hangzana: ‘(Valóban) a tűz közepébe eresztettek három megkötözött férfit?’ (a *tűz közepébe* szerkezeten lenne a hangsúly). A latin megfelelő azonban világosan kizárja ezt az olvasati lehetőséget, s a többi fentebb idézett példa latin eredetije sem engedi meg ezt az értelmezést. Mindazonáltal teljesen mégsem zárható ki ez az olvasat. Ugyanis az *-e* partikula a magyar nyelv korai szakaszában nem csupán a mondat eldöntendő kérdő jellegének kifejezésére volt használatos. A nyelvtörténeti szakirodalom szerint „az eldöntendő kérdésben a partikula

szerepe a nyomósító funkció volt: a kérdés szempontjából a fontos részt emelte ki” (Gallasy 2003: 257). Ha elfogadjuk az *-e* partikulának ezt a nyomósító szerepét, akkor gondolhatunk arra is, hogy fókuszértelmezés is társul(hat) hozzá. A gond ezzel az elképzeléssel az, hogy az *-e* kérdőszó nem fókuszhelyzetben áll, hanem a mondat végén.

A furcsa szórendű kódexbeli példák esetén hipotézisként feltehetjük, hogy kommunikációs ok áll a háttérükben, vagyis hogy a latin nyelvi megfelelőktől eltérően a kódexfordító úgy érezhette, hogy az előtte lévő frázist kérdőjelezi meg az *-e*, vagyis az lehetett a hangsúlyos az ő nyelvváltozatában. Ezt a stratégiát támogatja a fentebb már idézett szakirodalom is (Gallasy 2003: 257). Ekkor azt feltételezhetjük, hogy a fordító nem követte híven az eredeti szöveg szerkezetét és tartalmát. Egy másik okként az is felmerülhet, hogy a magyarra átültető személy nyelvjárásának hagyománya adott lehetőséget az *-e* kérdőszó szokatlan elhelyezkedésére. A kódexek esetén egyébként is gyakori, hogy a fordító, illetve a másoló „kiesik” a másolói szerepéből, és nyelvjárásának a jelenségeit viszi bele akaratlanul is a szövegbe. Ennek a stratégiának az alátámasztásához azonban nyelvjárástörténeti vizsgálatok lennének szükségesek.

A szórend az aktuális tagolásban is szerepet játszik, így érdemes ilyen szempontból is figyelembe venni a kódexbeli példákat. Előfordul, hogy nem a megszokott sorrendet használják a beszélők az aktuális tagolás jelzésére, hanem sajátosan módosult szórendet alakítanak ki. Gallasy (2003: 488) ezzel indokolja „a kérdő partikula esetenkénti elmozdulását az ige utáni szórendi helyzetből a főhírt követő helyre”. Például: *nemdè q anña mondatìc marìanac è* (MünchK. 20va). Simonyi is a mondat szórendjével hozza kapcsolatba a jelenséget, szerinte az „-é-nek szórendi szerepe régi nyelvemlékeinkben ... még nincs annyira megállapodva, mint újabb nyelvünkben” (1882: 186).

Az ősmagyar korban a nyelv szórendje SOV volt, majd emellé kialakult az SVO sorrend is. Az ómagyar korban pedig mind az SOV, mind az SVO sorrendű mondat használatos volt. A nyelvtörténeti irodalom (Gallasy 2003: 483) szerint ekkor még mindkét fajta mondat nyomatéktalan lehetett. A beszédhelyzettől függően kezdett alakíthatóvá válni a szórend, erre a korra vezethető vissza a szórend és az aktuális tagolás összefonódása. A kódexbeli példákat tehát érdemes lenne a tágabb kontextusukkal együtt megvizsgálni ilyen szempontból is.

A szórendet tovább vizsgálva meghatározható az a csomópont is, amely alatt az *-e* helyet foglal. Ha elfogadjuk, hogy a magyar SOV típusú

nyelv volt, akkor feltételezhetjük, hogy az *-e* a mondatvégi C csomópontban helyezkedett el, és „innét mozoghatott előre, a szórend megváltozása miatti némi bizonytalankodás után” (Kenesei 1992: 693). Vagyis az ige és a kérdő partikula fonológiailag egy összetevőt alkotott, s mikor a mondat szórendjének megváltozása következtében az ige előbbre került, szükségszerűen a kérdőszó is vele mozgott előre. Az *-e* kérdőszó C alá helyezését egy klasszikus SOV nyelv, a török példái is alátámasztják. A C csomópont, a mondatbevezető klasszikusan az alárendelt kötőszó (*hogy, that*) helye. Ám a C-t nem csupán kötőszóval lehet kitölteni, hanem más elemekkel is. Észt, lengyel, orosz, berber és ír példák azt bizonyítják, hogy ezekben a nyelvekben a *vajon* kérdőszócsoport a C helyen jelenik meg, egy teljes mondat előtt.

A Huszita Bibliában előforduló szokatlan kérdőszóhelyzetre több (ismert) írott adatunk sajnos nincsen.⁶ Az *-e* kérdőszó ilyen jellegű használata ellen valószínűleg ezért nem találunk semmilyen megjegyzést vagy előírást a nyelvhelyességi irodalomban, valamint amiatt, hogy a szórend változásával és a szórendnek az aktuális tagolással való összefonódásával hozzák kapcsolatba a jelenséget. Annál inkább találunk tiltásokat az *-e* kérdőszó másik fajta elhelyezkedése ellen, amikor az állítmány helyett más mondatrészhez kapcsolódik a kérdőszó. A továbbiakban ezeket a nem sztenderd szerkezeteket mutatom be, különválasztva a köznyelvi, illetve a nyelvjárási adatokat.

5. Napjaink köznyelvi nem sztenderd *-e* kérdő partikulás szerkezetei

A mai magyar nyelvben, annak is főként a beszélt változatában gyakori a nem sztenderd kérdő partikulás szerkezetek használata. Például: *element; nem-e jön; nem-e szükséges; kértél-e volna pénzt; fát-e vág; el-mehettek-e volna-e*. Ezekre a nem sztenderd formákra az újabb nyelvészeti irodalomban már találunk különböző magyarázatokat. Kassai (1994a) egy reprezentatív felmérés keretében 850 embert kérdezett meg a tagadósavas *-e* kérdőszós kifejezések (*nem-e lesz; nem-e késik*) használatáról. A válaszadók

---

⁶ Kassai (1994b: 46) közöl egy gyermeknyelvi adatot: *Ebbe [!] nincs tea-e?*, ami azt igazolja, hogy a nyelvelsajátítás folyamatában is előfordul ez a jelenség. Vagyis érdemes lenne azt is megvizsgálni, hogy a gyermekeknél melyik életkori szakaszban és hogyan történik az *-e* kérdőszós kifejezések elsajátítása, valamint rögzíteni, hogy a tanulás során milyen, a sztenderdtől eltérő sorrendet alkalmaznak a gyerekek, és az milyen stratégiának feleltethető meg. Elképzelhető, hogy az egyének szintjén is megjelenik a mondat összetevőinek az átrendeződése, ugyanúgy, mint a nyelv történetében. Viszont azt is figyelembe kell venni, hogy kísérleti adatok szerint (Pléh 1998) a megértés szempontjából mind az SVO, mind az SOV szórend alapszórendnek tekinthető.

körülbelül 40%-a nem ítélte helytelennek a nem állítmányi szerepű *nem-e* formulát. Kassai az *-e* kérdőszónak a mondat belsejében való előfordulására kétféle magyarázatot ad. Az egyik szerint „a kérdőszó az értelmileg nyomatékos állítmányi szerkezet fonetikailag hangsúlyos eleme mögött helyezkedik el, tekintet nélkül ennek szófajára” (Kassai 1994b: 46). A másik esetben pedig „a kérdőszó egy olyan szerkezet végén áll, amelynek az elemei értelmileg szorosan összetartoznak” (Kassai 1994b: 46). A mondat végén megjelenő kérdőszó pedig a mondat egészére vonatkozik, ilyenkor az egész kijelentés kérdőjeleződik meg.

Nádasdy (2004) is a hangsúly szerepét emeli ki a nem sztenderd alakok használatánál: az *-e* szócskát rögtön a hangsúlyos elem (igekötő, illetve a *nem* tagadószó) után teszik. A nem az igekötőhöz, illetve a tagadószóhoz tett kérdő partikulát azzal magyarázza Nádasdy, hogy a magyarban az igekötő megítélése némileg bizonytalan. Azonban a később bemutatandó gyűjtött példák közt vannak olyan szerkezetek is, amelyek részei nem tekinthetők igekötőknek, mégis hozzájuk kapcsolódik a kérdő partikula.

Néhány szerkezet azonban nem magyarázható a hangsúlyossággal. Ha ugyanis minden esetben a hangsúlyozandó rész után kerülne a nem sztenderdben a kérdő partikula, akkor az *el-e ment volna*-szerű kifejezéseknek is jólformálnak kellene lenniük a nem-sztenderdben. Ilyen jellegű szerkezetekre azonban semmilyen adatunk nincs. Ez azzal indokolható, hogy hiába tartalmaz a kifejezés igekötőt is, az *-e* partikula csak véges alakú igékhez tud kapcsolódni. Így lehetséges, hogy a sztenderd *element volna-e* mondatnak *element-e volna* változata van, *el-e ment volna* variánsa viszont nincsen. Az azonban, hogy eddig még nincs adatolva az *el-e ment volna* változat, nem jelenti azt, hogy teljesen kizárhatjuk e variáns létezését. Ehhez még további vizsgálatok szükségesek.

Valamint bonyolultabb mondatok esetén nem a fókuszhoz van köze a kérdő partikulának, hanem az igéhez. Például: *Arra vagyok kíváncsi, hogy MARIVAL ebédeltél-e*. Ez a példa mutatja, hogy a teljes kijelentés megkérdőjelezése erősebb érvényű, mint a fókuszértelmezés.

A nyelvhasználók többnyire ismerik az *-e* kérdőszó használatára vonatkozó előíró szabályt, ám nem érzik azt örök érvényűnek és megnyugtatónak. Ezt igazolja az is, hogy az interneten az Index weboldal Magyarulez fórumai közül kettő is foglalkozik az *-e* kérdőszóval. Az egyik a *Nyelvi fejtörő -e kérdőszócska* című topik,⁷ a másik pedig a *Nyelvi fejtörő – A vagy*

---

⁷ <http://forum.index.hu/forum.cgi?a=t&t=9101557&uq=34>

B a helyes? című fórum.⁸ A két topikban 2005. augusztus 20-ig összesen 90 hozzászólás volt olvasható. A hozzászólásokból kiderül, hogy a fórumozók ismerik a Nyelvművelő Kézikönyv idevágó szabályát⁹ (Grétsy–Kovalovszky 1983: 453–455), illetve Kassai tanulmányát (1994a), ám nagyon eltérő a megítélésük az *-e* használatáról. A fórumon is olvasható egy olyan indoklás, miszerint a sztenderd az állítmányhoz, míg a szubsztenderd a fókuszhoz csatolja a kérdő partikulát.

Az *-e* partikula nem sztenderd előfordulásainak a feltérképezéséhez internetes szövegtárakban (Magyar Nemzeti Szövegtár¹⁰) végeztem keresést, illetve különféle keresőprogramok (Google¹¹) segítségével egy-egy szerkezet gyakoriságát is vizsgáltam. Azért választottam fő korpusznak az internetet, mert itt rengeteg stílusú és műfajú szöveg található, így kizárt az egyoldalúság veszélye, valamint az internet egyes szövegtípusai (fórumhozzászólások, csevegések) a beszélt nyelv felé közelítenek, így a megformálást tekintve írott formájuk ellenére is kevésbé kontrolláltak, vagyis nagyobb az esélye a nem sztenderd szerkezetek használatának. Az internetes példák esetén azonban másfelől számolni kell a nyelvi hitelesség torzulásával, ugyanis amellet, hogy ezek az adatok közelebb állnak a beszélt nyelvhez, jobban tetten érhető bennük a sztenderd nyelvhasználati formáktól való szándékos és tudatos eltérés igénye. Az internet adta keretek ugyanis mindenféle megbélyegzés nélkül megengedik a kreatív, játékos és meghökkentő nem sztenderd formák használatát is, sőt, nagymértékben elősegítik terjedésüket.

A legtipikusabb nem sztenderd használati módok a következők szoktak lenni: a nem állítmányi helyzetű tagadószó (*nem-e*, *nem-e János volt*), valamint az igekötő után (*el-e ment*), illetve a *volna* segédszó elé (*ment-e volna*) kapcsolt *-e* kérdőszó, továbbá a kétszeres vagy többszörös kérdő partikulát tartalmazó szerkezetek (*nem-e lehetne-e*).

A Magyar Nemzeti Szövegtár korpuszában a *nem-e* kifejezésre 52 találat adódott, s a példák 90%-a nem sztenderd szórendről tanúskodott (például: *...nem-e adtak fizetést?*; *nem-e valami más világból való visszahőkölés*). A maradék 10% a sztenderd példák közé sorolható (pl. *Kellünk-e*, *nem-e?*). A

---

⁸ <http://forum.index.hu/forum.cgi?a=t&t=9101391>

⁹ „A kérdőszócskát általában az igei vagy a névszói állítmányhoz, illetve a névszói-igei állítmány igei részéhez, összetett igealak esetén pedig a segédigéhez kell kapcsolnunk. ... Hiányos szerkezetű kérdő mondatban azonban bármelyik hangsúlyos taghoz (igekötőhöz, tagadószóhoz stb.) hozzájárulhat az *-e*.” (1983: 453)

¹⁰ http://corpus.nytud.hu/mnsz/secret/szovegtar_hun.html#

¹¹ <http://www.google.co.hu>

Google keresőprogramot használva a következő adatok adódtak. Az *-e volna* és a *volna-e* kifejezésekre rákeresve a kereső az első szerkezetre 704, míg a másodikra 10400 magyar nyelvű találatot írt ki. S bár az első alak az interneten talált összes adat 10%-át sem teszi ki, mégis mutatja, hogy létező variánssal van dolgunk.

Az igekötőhöz és a tagadószóhoz kapcsolt *-e* kérdő partikula, valamint az *-e volna*-szerű szerkezetek mellett újabban egyre gyakoribb, hogy különböző határozószókhöz, illetve ragos melléknevekhez illesztik a nyelvhasználók az *-e* kérdőszót. A Magyar Nemzeti Szövegtár sajtó alkorpuszából való a következő példa: *...ajánlattal kapcsolatos kérdéseinkre. Már ott-e lesz a Hajduk Split elleni...*¹² Ritka, hogy írásban is alkalmazzák a nyelvhasználók az ilyen szerkezeteket, a szóbeli és az internetes előfordulásuk azonban jóval gyakoribb. Fórumhozzászólásokból valók az alábbi adatok: *Nagyon szeretnék menni. A szüleimtől függ, hogy ott-e leszek;*¹³ *Majd kiderül, ott e van még a horgászatok alatt;*¹⁴ *na béléim, jól-e van így;*¹⁵ *jól feltetted, vagy nem jól e tetted fel;*¹⁶ *Szépen-e kéred?;*¹⁷ *Másnaposan bemenni a kórházba, ahol a beteg megkérdezi: rosszul-e vagy?*¹⁸ Az interneten a fórumhozzászólásoknál és a blogoknál a szándékosan nem sztenderd formák használata teljesen természetes jelenségnek számít, ahogy azt a következő példa is igazolja: *nem tudom, a különben-t is rosszul-e akartad írni, de az n-nel van helyesen:.) (vagy nem aakrtál rosszul írni semmit? mert akkor muszáj:)).*¹⁹

Napjainkban más szófajú szavakhoz is kapcsolódni szokott a nem sztenderdben a kérdő partikula. Például (vö. Kassai 1994b: 45): *A tanárok döntik el, hogy magázzanak minket-e vagy tegezzenek; Most azért jut kevesebb-e, mert kevés a gépsorunk; Nem tudom, hogy magyar-e volt vagy külföldi volt.* Ezeknél a példáknál valamelyik kötelező vonzat (vki magáz vkit; vkinek jut vmennyi vmiből; vki vmilyen) kapja meg az *-e* kérdőszót. Szabad határozóhoz kapcsolt kérdő partikulára nem találtam példát a vizsgált korpuszban.

---

¹² Új Szó / Horváth Péter: Peter Németh Ausztriában edzőtáborozik az Ostravával.

¹³ <http://forum.supergamez.hu/listazas.php?azonosito=gombos&id=1041873507>;

Gombosi Származásúak Honlapja

¹⁴ <http://www.viz-part.hu/forum.php?todo=pagetomsg&msgid=170514>

¹⁵ http://dementia.freeblog.hu/archives/2004_May_dementia.htm

¹⁶ http://esthar.hu/?p=forums&topic_id=22

¹⁷ <http://66.249.93.104/search?q=cache:Yakr0C7kUi4J:localhost.szanalmas.hu/%3Fc%3D18+sz%C3%A9pen-e+k%C3%A9red&hl=hu>

¹⁸ http://vargiz.freeblog.hu/archives/2005_Feb_vargiz.htm

¹⁹ <http://www.sg.hu/cikkek/35413>

Nádasdy (2004) azt állítja, hogy a nem sztenderd használat sem teszi az igekötőn, a tagadószon, és az igekötőnek érzett elemen kívül máshova az *-e* elemet. A közelmúltban egy zenész, Sickratman által nagy presztízssre szert tett *Buzi-e vagy?* szerkezetet Nádasdy „csinálmányának” tartja (2004/10/07). Kétségtelen, hogy a zeneszám megjelenése óta megnőtt az ilyen szerkezetek száma, s használatuk oka az utánzással, a presztízzsel és a sztenderdtől való akaratos eltérés igényével magyarázható. Hasonló példákat már a rockzenész előtről is tudunk adni, a nyelvjárásokból és a köznyelvből egyaránt (pl. *fát-e vág*). Az ilyen típusú nyelvjárási szerkezeteknél azonban más stratégiák működnek, mint a köznyelvben, illetve a különböző szlengekben (internetes szleng, katonaszleng). Vagyis Nádasdy megállapítása úgy módosítható, hogy ha a nyelvhasználók nem folyamodnak semmilyen „extra stratégiához” közlendőjük létrehozásakor, akkor nem sztenderd esetben többnyire az igekötőhöz, a tagadószóhoz és az igekötőnek érzett elemhez kapcsolják a kérdő partikulát. Az „extra stratégiákat” e fejezet következő részében, valamint a nyelvjárási adatokról szóló részben (6. fejezet), illetve a többszörös kérdő partikulákról szóló fejezetben (7.) mutatom be.

A köznyelvi nem sztenderd kérdő partikulás kifejezések között számukat tekintve a *nem-e* kezdetű formák vannak többségben. Ezt egyszerű megfigyelések, valamint rákereséses adatok is igazolják. A szakirodalomban Nádasdy (2004/10/07) is a tagadószóhoz kapcsolt kérdő partikula gyakoribb használatát írja le, szubjektív megfigyeléssel alátámasztva állítását: „El kell mondanom, hogy magam (más művelt beszélőkkel együtt) a *nem* után fesztelen társalgásban gyakran odateszem az *-e* elemet (*Nem-e a második emeleti...*), de igekötő után soha (azaz nem mondom, hogy *Föl-e jöttek*). Az illemszabályi tilalom tehát sokunk számára a *nem*-hez tapasztás kérdésében lazább, mint az igekötőknél.”

A *nem-e* kezdetű kérdések terjedésének pragmatikai oka is lehet. Ezt a kérdéstípust a szakirodalom (Heritage 2002: 1428–1435) a negatív kérdés terminussal illeti. A negatív kérdés egy szerkezetileg tagadósavas kérdő mondatot jelöl, amely egy állítással azonosítható. Például a *Nem lehet az, hogy egy idő után kénytelenek az emberek levonni a tanulságokat...?* kérdés²⁰ valójában az ‘Egy idő után kénytelenek az emberek levonni a tanulságokat’ kijelentéssel egyenértékű. Heritage (2002) szerint a nyelvhasználók a negatív kérdéseket nem információkérő kérdéseknek tekintik, hanem egy lehetséges

---

²⁰ A kérdés az ATV-n sugárzott Pro és Kontra című műsor 2002. szeptember ötödikei adásából való, s a vitaműsor 11. fordulójában hangzott el.

álláspontnak, vagy egy harmadik fél kritizálásának. Ennek megfelelően az ezekre adott reakció egyetértés vagy egyet nem értés lehet. A negatív kérdés bár konvencionizált szerkezethez kötődik, mégsem csupán szerkezeti kategória, hanem meghatározott érvelési stratégia és arcunka tartozik hozzá.

A kérdések állításként való értelmezésére van egy szabály, az ún. mindenkori állítássá való átértelmezést megkövetelő konvenció (Kocsány 2001: 14). Ennek megfelelően negatív kérdést pozitív állításként értelmezzük, pozitív kérdést pedig negatív állításként. A kérdés az arcrombolást tekintve kevésbé arcfenyegető, mint az ugyanolyan tartalmú kijelentés. Vagyis a mondanivaló állítás helyett kérdés formájában való megfogalmazása egy udvariassági stratégia. Ezek a megállapítások a tagadósavas sztenderd kérdésekre érvényesek.

Ha közvetlenül a tagadószóhoz kapcsolódik a kérdő partikula, a stratégia módosul egy kicsit. Ilyenkor a *nem* szócska után rakott kérdőszó enyhíti a kérdés pozitív állításként való értelmezését, gyengíti a kérdés kijelentés értékét. A sztenderd tagadósavas kérdő partikulás mondat képest a *nem-e* kezdetű mondat hangsúlyviszonya is megváltozik, hisz a partikula egy fonológiai összetevőt alkot azzal a szóval, amelyhez csatlakozik. Vagyis más beszélői szándék tartozhat a *Nem arról van-e szó...* mondatához, mint a *Nem-e arról van szó...* kezdetűhöz. Az előbbi erősebben értelmezhető kérdés formájába bújtatott állításként, mint az utóbbi. A *nem-e* kezdetű kérdés bizonytalánabbnak hat. Ezt a pragmatikai alapról kiinduló magyarázatot azonban a nyelvhasználók közt tesztelni kellene, hogy a használat során befolyásolja-e őket ennek a kimondatlan stratégiának az érvényesülése.

Ez a magyarázat nem jelenti azonban azt, hogy minden *nem-e* kérdésnél a fentebb bemutatott pragmatikai stratégia érvényesül, ugyanis a szerkezet használata fakadhat nyelvi bizonytalanságból, utánzásból, illetve a sztenderdtől való akaratos eltérés igényéből is.

6. Az *-e* kérdő partikulás szerkezetek a nyelvjárásokban

Az *-e* kérdő partikula vándorlása bizonyos nyelvjárásokban természetes jelenségnek számít. Például: a nyitravidéki palócoknál (vö. Dengl 1937: 218), az esztergomi nyelvjárásban (Lehr 1907: 418) vagy a Dunántúlon (vö. Szabó T. 1969: 198). A Felső-Duna bal partján (vö. Horger 1934: 170) például a kérdő *-e* az állítmányt megelőző szó után áll: *Oda-ē mész? Itthon-i van a naccságos úr? Kiszenn-ē vattok? Szót-e fogad?* A legkorábbi adatolható, írásban is közölt nyelvjárási példák az 1880-as évek környékéről valók,

s Szarvas Gábor idézi őket a Nyelvőrben (Szarvas 1883: 486). Ekkoriban Tolnában, Pest megyében, Bácskában (Baján), illetve Vas megyében jegyezték fel a kérdőszó nem sztenderd használatát. Erdős (1905: 431) a hódmezővásárhelyi népnyelv egyik sajátosságaként idézi a jelenséget, a *Látta kend-ë már az új tanítót?* példával illusztrálva, s ő teszi fel először a szakirodalomban azt a kérdést, hogy „Mi az oka annak, hogy bár e mondat legalábbis 14-15-féleképpen variálható a nélkül, hogy a szórend ennyiféle változtatása mellett a mondat alkotása helytelenné válnék: a nép mégis éppen azt a formát választja, amely a köznyelvérték tekintetében kifogás alá esik?” (Erdős 1905: 431). Vagyis felmerül a magyarázat igénye ezeknél a szerkezeteknél.

A legfrissebb dialektológiai szakirodalom (Kiss 2001: 367) az *-e* kérdőszó szórendjénél regionális eltérést manapság a palóc vidékeken, az Alföldön és a Dunántól egyes részein lát, mégpedig azt, hogy az állítmány tagadásakor a kérdőszó a tagadószóhoz járul. Például (idézi Kiss 2001: 367): *Kérdzete, hogy nem-ë láttad esëtleg Pistát* (Kiskunfélegyháza); *jöttek keresni, hogy nem-ë láttuk* (Petőfiszállás); *nem-ë gyün el, kérdëzziték mëg* (Mihályi). Palóc vidékeken ezen kívül gyakori még a partikula igekötőhöz csatlakozása is, ami még megtalálható a Rábaközben, illetve alkalmi jelleggel a Tiszántúlon is. Példaként Kiss (2001: 367) a következő adatokat hozza: *Nem tudom, hogy ki-ë szëtték má a hajmájukat* (Kupuszina), *Nem tom, mëg-ë főt má az ebéd* (Kisnémedi).

Az *-e* kérdő partikula nyelvjárási használatának szabályairól, funkciójáról, az esetleges kontaktushatásokról azonban a nyelvészeti irodalomban nem található semmilyen magyarázat, csupán említés szintjén foglalkoznak a jelenséggel. Az látszik csak biztosnak, hogy azokban a nyelvjárásokban, ahol az *-e* kérdőszó nem sztenderd használata is szabályosnak számít, többféle nem sztenderd mondatbeli helye létezik ennek a kérdésfajtának, mint a köznyelvben. Ez valószínűleg kapcsolatba hozható a partikula eredetével (lásd 2.1.), vagyis az archaikusabb nyelvjárásokban a kérdő modális alapérték mellett feltételezhető, hogy megmaradt a partikulának a figyelemfelkeltő és kiemelő funkciója. Vagyis az érzelmileg hangsúlyozni kívánt elemhez teszik hozzá a nyelvjárási beszélők a kérdőszót, és így az a mondat végéről a mondat elejére, az állítmány elé is vándorolhat. Azaz egyes nyelvjárásokban a partikula rámutató indulatszói, érzelmerkifejező ereje még erősen él, olyannyira, hogy ez a funkció felülír(hat)ja a sztenderdnek számító kérdezős stratégiát. Ennek ellenére nem gondolom, hogy a nyelvjárási használat befolyásolná a partikula sztenderd köznyelvi használatát. Ugyanis ugyenezen

beszélők formális, köznyelvi interakcióik során, valamint az írott nyelvben már nem használják ezeket az alakokat. További dialektológiai vizsgálatok lennének azonban még szükségesek a jelenség mai elterjedtségének és gyakoriságának a pontos feltérképezéséhez.

Az 1988-as Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálat keretén belül foglalkoztak az *-e* kérdőszóval, ám a nem sztenderd használati módok közül csak a tagadószóhoz kapcsolt *-e* partikulás (*nem-e*) mondatok megítélését nézték. A vizsgálat során a *Jó lenne tudni, nem-e lesz vihar* mondat grammatikalitását mérték, illetve a *Leültem és megkérdeztem egy másik útast, hogy nem-e késik a vonatom* mondat írásbeli hibajavítását tesztelték. Az első mondatot a mintának az egyharmada (37,7%) ítélte helyesnek, s a független változók vizsgálata azt mutatta, hogy a lakhely hatása mindkét nemnél szignifikáns: a fővárosiaknak 26%-a, a vidéki városban lakóknak 28%-a, a nagyközségekben élőknek 47%-a, a kisebb falvak lakosainak pedig 55%-a ítélte helyesnek a nem sztenderd mondatot (Kontra 2003: 156). Vagyis minél kisebb a település mérete, a település lakói közül annál többen ítélik helyesnek a nem sztenderd szerkezeteket, legalábbis ami a 30 év fölötti nyelvhasználókat illeti. A hibajavításos feladat is hasonló eredménnyel zárult (Kontra 2003: 157). Vagyis a falvak középkorú és idős lakóinál erőteljesebb a nem sztenderd kérdő partikulás szerkezetek használata. Ezt támasztják alá a fejezet elején már idézett, csak a nyelvjárásokban előforduló olyan adatok is, amikor a névszói-igei állítmány névszói részéhez kapcsolódik a kérdőszó. Úgy tűnik tehát, hogy a nyelvjárásokban erősebb az a tendencia, hogy a nemfókuszos mondatokban a főhangsúlyt hordozó elem után következik a kérdőszó (függetlenül az elem igei vagy nem igei voltától), míg a köznyelv sztenderd változatában a partikula a ragozott ige után jelenik meg.

7. A többszörös kérdő partikulát tartalmazó szerkezetek

A nem sztenderd kérdő partikulás szerkezetek között olyanok is találhatóak, amikben az *-e* kérdőszócska kétszer is szerepel. A többszörös partikulás mondatok közül külön kell választani a kódexek korából származó nyelvtörténeti példákat, és napjaink nyelvi adatait, mert teljesen más stratégiák húzódnak a használatuk mögött.

A Nádor kódexben (1508) a következő kétszeres partikulás mondat található: *Minemde elfeledheti-e az anya ő kis gyermekét-e?* (idézi Simonyi 1882: 189). Itt a kérdő partikula mind a mondat végén, mind a mondat belsejében, az állítmányhoz csatolva megjelenik. Vagyis ennél a példánál

tetten érhető a kérdő szócskának a nyelv mindkét szórendjénél (SOV, illetve SVO) szokásos helye, vagyis vélhetően a példa épp a szórendi átrendeződés időszakából való, azt illusztrálja.

Teljesen más a helyzet napjaink többszörös partikulát tartalmazó mondatai esetén. A jelenség a hagyományos írott nyelvbe még nem hatolt be, de a beszédben és az írott beszélnyelviségben (internetes fórumokon, csevegőszobákban) egyre gyakoribb. Az egy mondaton belüli kérdő partikula kettőzésének is több oka lehet, és így eltérő beszélői stratégiák kapcsolódhatnak ugyanahhoz a szerkezethez. A *nem-e lehetne-e*, *el-e mehetne-e* példák első hallásra ugyanolyan funkciókettőzésnek tűnnek, mint az *aztat*, *eztet* formák. E két utóbbi példánál az első tárgyragot nem érzik motiváltnak (tényleges tárgyragnak) a beszélők, ezért illesztenek hozzá újabbat. A toldalékkettőzés tehát itt funkció-túlbiztosítást jelöl. Lehetséges, hogy ilyen okok állnak a többszörös *-e* partikulát tartalmazó mondatok háttérében is, bár az ilyen formákat (szemben az *aztat*, *eztet*-félékkel) valószínűleg nem fogadják el a beszélők egy írott példát tartalmazó tesztben. A jelenség megítélésének a feltérképezéséhez azonban tesztelni kellene a kétszeres és többszörös partikulás szerkezeteket.

A *nem-e lehetne-e* kifejezés korábban a katonai szleng egyik bevett fordulata volt. A szerkezet használatára így emlékszik vissza Almási (2003): „Annak idején a haverok ezzel szórakoztak a seregben, legalábbis e bevezető formulával próbáltunk eltáv.-ot (netán szabít) kisírni az szd.pk.-tól, üti-től. Mert ez volt a nyerő formula, szemben a nyelvhelyes (netán szolg.szab-ot követő) kunyerálással. Később aztán vicces benyögések fordulata lett, mára lassan felejtődik – katonaelmény.”²¹ A szerkezet azonban a katonai szlengen túlnőtt, és az internetes nyelvhasználatba került át, majd onnan a hétköznapi társalgásba.

A szerkezet előfordulásának a gyakoriságát internetes keresőprogrammal végzett keresés is alátámasztotta. A *nem-e lehetne-e* szerkezetre a Google keresőprogram 813 találatot adott ki 2005. október 4-én, míg a sztenderd *nem lehetne-e* variáns 16700 találattal szerepelt a mintában. A nem sztenderd találatok közül néhányat idézek: *Szupi! Gyors! :-)* *Nem-e lehetne-e eztet megtartani-e?*,²² *nem-e lehetne-e most az egyszer csinálni egy csetet, hogy amíg kiforrja magát a száni(kisjány) fm, ne kelljen 10 mp-ként frissíteni*

---

²¹ <http://www.mozgovilag.hu/2003/07/14rolrol.html>

²² <http://forum.sg.hu/listazas.php3?azonosito=orrmotor&id=1079426033&order=timeline>

*a kommenteket?;*²³ *nem-e lehetne-e egyből-e KEDDel-e kezdeni-e a hetet-e?;*²⁴ *nem-e lehetne-e kicsit hosszabb távon-e, mint egyetlen kormányzati ciklus gondolkodni-e???*²⁵ *Aztat szeretném kérdezni: Nem-e lehetne-e, hogyha valaki képet töltött fel albumába azt kijelezze nekem valamilyen módon?;*²⁶ *neduddgi kedvesch,. nem-e lehetne-e mégischcsak itten közszemlére tenni aztat a bizonyos "gugyigagy" -t?;*²⁷ *Azt írtam egyébként, hogy nem-e lehetne-e sötét alapon világos betűkkel operálni-e? Ez bántya a szemem.*²⁸

A kiragadott példák is mutatják, hogy az idézett fórumhozzászólásokban nem csupán az *-e* kérdő partikula az egyetlen nem sztenderd nyelvi elem. A példákban található kicsinyítő képzős szórövidülések (*szupi*), toldalékkettőzések (*eztet*, *aztat*), betűk játékos felhasználása (*kedvesch*, *mégischcsak*), valamint a fonetikai írásmódra (*kisjány*, *bántya*) és a mosolykódok (:)) alkalmazására is van adat. Ha nem csupán a kiragadott példákat nézzük, hanem a tágabb szöveggörnyezetet, akkor a kontextusukban egyéb netnyelvi jelenségek is megfigyelhetők: a számok és a betűk rövidítésként való játékos alkalmazása, a jelek kiejtési értékének a felhasználása, rövidítések és egyedi mozaikszavak, ékezet nélküli írásmód, betűcserék, grafikus ikonok használata, kis- és nagybetűs írásmód váltogatása. Ebbe a nyelvi közegbe teljesen belesimul az *-e* kérdő partikula nem sztenderd használata. Vagyis megállapítható, hogy a *nem-e lehetne-e* szerkezetek internetes közegben a játékos, illetve meghökkentő nyelvhasználat direkt jelenségei, nem pedig nyelvi hibák, vagy nyelvi bizonytalanság eredményei. Ezt különösen azok a példák mutatják, ahol egy mondaton belül kettőnél több összetevőhöz is hozzákapszolódik a partikula. A szerkezet használói tisztában vannak az *-e* kérdő partikula sztenderd helyével, ám kihasználják az írott beszélnyelviség és a forma biztosította kreativitást. Az egyik weboldalon²⁹ olvasható is a többszörös partikula használatának az oka: „A '*nem-e lehetne-e*'-t en poenbol szoktam hasznalni.” Szintén a játékoságot, viccességet, valamint a szerkezet nem sztenderdségének tudatosságát mutatja az alábbi találat is: *Nem-e lehetne-e*

---

²³ <http://www.szanalmas.hu/forum/comment.phtml?newsid=19906&l=25>

²⁴ brunnhilde.blogspot.com/2005_02_01_brunnhilde_archive.html

²⁵ brunnhilde.blogspot.com/2004_10_01_brunnhilde_archive.html

²⁶ www.fordfocus.hu/modules.php?name=Forums&file=viewtopic&p=19243

²⁷ <http://66.249.93.104/search?q=cache:CZcl7oQT6lcJ:www.index.hu/forum/wagnerur/iszolda/styxarc/udvarlas2.htm+neduddgi+kedvesch+nem-e+lehetne-e&hl=hu>

²⁸ <http://www.freeweb.hu/hideout/documents/index.php>

²⁹ <http://mlf.linux.rulez.org/Archivum/linux-flame-200104/msg00096.html>

*egy fenykepet(-e:-) eljuttatni eme szep joszagrol a Web lapra???*³⁰ A hozzászólás szerzője a tudatosan használt nem sztenderd bevezető formula után még egy *-e* partikulát tesz a közlendőjébe, ám a mosolykód alkalmazása világossá teszi, hogy nem a nyelvi bizonytalanság, vagy a mondanivaló több elemének hangsúlyos volta miatt kerül be a mondatba az újabb kérdőszó, hanem az internetes nyelvjáték kimondatlan szabályai miatt.

Arra is van példa az interneten, amikor a *nem-e lehetne-e* formával a fórumozók egy korábban nem sztenderd módon használt *-e* kérdő partikulás szerkezetet figuráznak ki. Ezt mutatja az alábbi 2 hozzászólás:³¹ (norbi115, 2005. aug. 18, 15:23): *Hello Szeretnem megkerdezni nem e tudja valaki ha van egy DivX filmem angolul meg e lehet valtoztatni a nyelvet magyarra.* Erre a bejegyzésre 3 nappal később (2005. aug. 21, 11:09) a madzsar nevű felhasználó a következőképpen reagált: *Nem-e lehetne-e, hogy tök véletlenül megtanulsz magyarul?! A hecc kedvéért? Na? Próbáld ki, meg fogsz lepódni!* Vagyis a nem sztenderd *-e* kérdő partikulás szerkezetek stigmatizálása egy nyelvileg elfogadóbbnak tekinthető közegben, az interneten is tetten érhető.

Összességében megállapítható napjaink kétszeres vagy többszörös kérdő partikulás szerkezetinél, hogy azok főként az írott beszélt és a beszélt nyelvben jelennek meg, a hagyományos írott nyelvbe nem szűrődtek be, és ahogy a tendenciák mutatják, nem is fognak. Ugyanis ezeknek a nyelvi formáknak a funkciója a meghökkentés, a nyelvi játékosság és kreativitás.

8. Összegzés

Dolgozatomban az *-e* kérdőszó nem sztenderd szintaktikai megjelenéseit vizsgáltam nyelvtörténeti adatok és szinkrón gyűjtött példák segítségével. Az adatok alapján elmondható, hogy napjainkban többféle nyelvhasználati stratégia kötődhet a nem sztenderd használatú *-e* kérdő partikulához. Egyrészt vagy az értelmileg kiemelendő elemhez kapcsolják a nyelvhasználók a kérdőszót, vagy a szorosan egymáshoz tartozó egység után rakják, vagy pedig valamilyen vonzathoz. Ilyenkor semmilyen extra nyelvi attitűd nem kötődik a használathoz, a nyelvhasználók az ilyen szerkezeteknél nem tudatosan választják a nem sztenderd alakokat. Az *-e* kérdőszónak a mondat elejére történő mozgásának egyéb eseteinél azonban már szerepet játszhat a nyelvi divat, az utánzás, a presztízs, és a sztenderd használattól való tudatos és szándékos eltérés igénye, valamint a szerkezet okozta nyelvi kreativitás és

---

³⁰ www.fsz.bme.hu/pipermail/pecalist/2000-January/006856.html

³¹ <http://utazas.com/utazas/forum/forum.cgi/?action=cikkek&uticel=27&file=1124371407>

játékosság. A *nem-e* kezdetű kérdések elterjedése mögött ezen kívül pragmatikai okok is állhatnak, a tagadószavas negatív kérdés ugyanis egy ugyanolyan tartalmú állítással egyenértékű, így a tagadószó után közvetlenül illesztett kérdő partikula az állítás jellegét gyengítheti. Az *-e* kérdő partikula egy mondaton belüli többszörözése pedig túlzott nyomatékadásra, továbbá szándékos eltérésre vezethető vissza, amely – ahogy a példák is mutatták – főként az internetes kommunikációban jelenik meg. A nyelvjárásokból adathozható szerkezeti formáknál pedig tetten érhető a kérdő partikula korábbi funkciója: az indulatszói jelleg, valamint a figyelemfelkeltés és a kiemelés.

Összegzőképpen tehát megállapítható, hogy az *-e* kérdő partikula szintaktikai sokszínűsége az összes nyelvemlékes kort végigkíséri. Az általános nyelvhasználói gyakorlat azt mutatja, hogy egyrészt még tartja magát az *-e* kérdőszónak a hagyományos státusza, másrészt azonban egyre többféle és egyre több funkciójú nem sztenderd előfordulásával kell számolni a kérdő partikulának. Függőszó jellege lehetővé teszi, hogy a mondat különböző részeihez kapcsolódjon, s vándorlásával különféle kommunikációs stratégiákat és nyelvi attitűdöket fejezzen ki. Az igekötőhöz és a tagadószóhoz kapcsolt kérdő partikula, valamint az *-e volna* szerkezetek tömeges terjedése mellett újabban más összetevőkhöz is járul a kérdőszó, valamint az írott beszéltnyelviség fórumain gyakori a kétszeres és többszörös kérdő partikulás szerkezetek használata. Ezeknek a nem sztenderd formáknak a terjedését a szóbeliségen túl az újfajta kommunikációs formák, azaz az internet írott beszéltnyelvi nyelvhasználati színterei (fórumok, blogok, chat, e-mailek) is elősegítik.

HIVATKOZÁSOK

Almási Miklós 2003: *Nem-e lehetne-e?*,

<http://www.mozgovilag.hu/2003/07/14rolrol.html>

Balassa József [é.n.] *Helyes magyarság*, Genius Kiadás.

Benkő Loránd főszerk. 1967: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1, A-GY*, Budapest, Akadémiai.

Benkő Loránd főszerk. 1993: *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen I*, Budapest, Akadémiai.

Berrár Jolán 1957: *Magyar történeti mondattan*, Budapest, Tankönyvkiadó.

- Dengl János 1937: *Magyar nyelvhelyesség és magyar stílus*, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest.
- Erdős János 1905: Levélszekrényünk, *Magyar Nyelv* **1**, 431.
- Fábricz Károly 1981: Az -e kérdő partikula, *Magyar Nyelvőr* **105**, 447–451.
- Ferenczy Géza 1964: *Nyelvművelő levelek – Az Akadémia Nyelvtudományi Intézetének levelesládájából*, Budapest, 245–247.
- Ferenczy Géza 1980: *Magyarán./Válogatott cikkek, tanulmányok, előadások*, Budapest, Tankönyvkiadó, 169–172.
- Gallasy Magdolna 2003: Mondattörténet, in Kiss Jenő–Pusztai Ferenc szerk. *Magyar nyelvtörténet*, Budapest, Osiris.
- Gombocz Zoltán–Melich János 1914: *Magyar etymologiai szótár I*, Budapest, MTA.
- Grétsy László–Kovalovszky Miklós főszerk. 1983: *Nyelvművelő Kézikönyv I*, Budapest, Akadémiai, 453–454.
- Heritage, John 2002: The limits of questioning: negative interrogatives and hostile question content, *Journal of Pragmatics* **34**, 1427–1447.
- Horger Antal 1934: *A magyar nyelvjárások*, Budapest, Kókay.
- Imre Sándor 1873: *A magyar nyelvújítás óta divatba jött idegen és hibás szólások bírálata, tekintettel az újítás helyes módjaira*, Budapest, MTA.
- Index Magyarulez fóruma; *Nyelvi fejtörő – -e kérdőszócska*; utolsó elérhetőség: <http://forum.index.hu/forum.cgi?a=t&t=9101557&uq=34>
- Index Törzsasztal fóruma; *Nyelvi fejtörő - - A vagy B a helyes?*; utolsó elérhetőség: <http://forum.index.hu/forum.cgi?a=t&t=9101391>
- Juhász Dezső 1987: A módosítószók kései ómagyar szófajttörténetéhez, *Magyar Nyelv* **83**, 454–461.
- Károly Sándor 1980: Szavak, szerkezetek morfológiai tagoltságának változásai és a jelentés, in Rácz Endre–Szathmári István szerk. *Tanulmányok a mai magyar nyelv szókészlettana és jelentéstana köréből*, Budapest, Tankönyvkiadó, 121–156.
- Kassai Ilona 1994a: Az -e kérdőszó vándorlása, in Kemény Gábor–Kardos Tamás szerk. *A magyar nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában*, 125–130.
- Kassai Ilona 1994b: Nyelvi norma és nyelvhasználat viszonyáról az -e kérdőszó mondatbeli helye(i) kapcsán, *Magyar Nyelv* **90**, 42–48.
- Kelemen Béla 1918: *Jó Magyarság – Tanácsadó a magyar helyesírás, nyelvtan és fogalmazás nehézségeiben*, Budapest, Athenaeum.

- Kenesei István 1992: Az alárendelt kérdések szerkezeti tulajdonságai, in Kiefer Ferenc szerk. *Strukturális Magyar Nyelvtan 1, Mondattan*, Budapest, Akadémiai, 691–694.
- Kenesei István 2000: Szavak, szófajok, toldalékok, in Kiefer Ferenc szerk. *Strukturális Magyar Nyelvtan 3, Morfológia*, Budapest, Akadémiai, 75–135.
- Kiss Jenő 2001: *Magyar dialektológia*, Budapest, Osiris.
- É. Kiss Katalin 1992: Az egyszerű mondat szerkezete, in Kiefer Ferenc szerk. *Strukturális magyar nyelvtan 1, Mondattan*, Budapest, Akadémiai, 79–179.
- É. Kiss Katalin 2002: *The Syntax of Hungarian*, Cambridge, Cambridge University Press.
- É. Kiss Katalin 2004: *Anyanyelvünk állapotáról*, Budapest, Osiris, 17–22.
- Klemm Antal 1942: *Magyar történeti mondattan*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Kocsány Piroska 2001: A retorikai kérdések egy lehetséges tipológiája, in Szathmári István sorozatszerk. *Az alakzatok világa 2*, Budapest, Nemzeti, 7–21.
- Kontra Miklós (szerk.) 2003: *Nyelv és társadalom a rendszerváltáskori Magyarországon*, Budapest, Osiris, 155–157.
- Kosztolányi Dezső szerk [1932] *A Pesti Hírlap nyelvőre*, Budapest, Légrédy Testvérek.
- Kugler Nóra 2000: A partikula, in Keszler Borbála szerk. *Magyar Grammatika*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 275–282.
- Lehr Albert 1907: Arany-magyarázatok, *Magyar Nyelv 3*, 418
- Lőrincze Lajos 1980: Kinek a „nyelvszokása”? in *Édes Anyanyelvünk 1980/4*, 3.
- Nádasdy Ádám 2004: Mignont-e eszel? *Magyar Narancs*, 2004. október 7.
- D. Máta Mária 2000: A módosítószó-történet újragondolása, *Magyar Nyelvjárások 38*, 97–109.
- D. Máta Mária 2003: Szófajttörténet, in Kiss Jenő–Pusztai Ferenc szerk. *Magyar nyelvtörténet*, Budapest, Osiris.
- Pléh Csaba 1998: *A mondatmegértés a magyar nyelvben. Pszicholingvisztikai kísérletek és modellek*, Budapest, Osiris.
- Pólya Katalin 1992: A mondat és fajtái, in Benkő Loránd főszerk. *A magyar nyelv történeli nyelvtana II/2*, Budapest, Akadémiai, 34–39.
- Sági István 1920: Régi bajok, régi hibák, *Magyar Nyelv 16*, 127–128.
- Simonyi Zsigmond 1879: *Antibarbarus*, Budapest, Eggenberger-féle könyvkereskedés.
- Simonyi Zsigmond 1882: *A magyar kötőszók II.* kötet, Budapest.

- Simonyi Zsigmond 1903: *Helyes magyarság* (Nyelvészeti Füzetek 8), Athenaeum, Budapest.
- Szabó T. Attila 1969: Egyik legönállótlanabb szavunk nyomában, *Magyar Nyelvőr* 65, 190–214.
- Szabó Gyula 1980: *A magyar nyelvjárások*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Szarvas Gábor 1916: Kérdések és feleletek, *Magyar Nyelvőr* 12, 468–469.
- Szász Károly 1905: A kérdő e kérdéséhez, *Magyar Nyelv* 1, 459–460.
- Szathmári István 1968: *Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk*, Budapest, Akadémiai.
- Toldy Ferencz 1866: *Corpus grammaticorum linguae hungaricae veterum. A régi magyar nyelvészek Erdősitől Tsétsiig*, Pest.
- Viszota Gyula 1911: Vörösmarty és az Akadémia nyelvtani munkássága, *Magyar Nyelv* 7, 440.

FELHASZNÁLT KORPUSZ

Google internetes keresőprogram – elérhető: <http://www.google.co.hu>

Magyar Nemzeti Szövegtár – elérhető: <http://corpus.nytud.hu/mnsz>